

РОЗВИТОК ЛЕКСИКИ ДИКОРΟΣЛОЇ ТРАВ'ЯНИСТОЇ ФЛОРИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XIX – ПОЧ. XX СТ. (РОДИНА ГУБЦВІТІ)

Анотація. На основі даних пам'яток писемності характеризуються нові назви дикорослих трав'янистих рослин, що появилися в українській мові в період XIX – початку XX ст. З'ясовуються шляхи виникнення цієї лексики, мотиви номінації, походження, творення. Використовується також у міру можливостей аналогічний матеріал інших слов'янських мов.

Ключові слова: назва, номен, мотивація назви, етимологія, українська мова.

Основна маса ботанічних назв, засвідчених пам'ятками української писемності XIV–XVIII ст., наявна і в джерелах XIX – початку XX ст. Їхнє ядро склали номен праслов'янського походження і інновації староукраїнської мови, основна маса яких згодом стає нормативними (іноді з незначними фонетичними змінами) у новій українській літературній мові. Протягом XIX – поч. XX ст. появляється величезна кількість новотворів. За браком друкованої площі у цій статті подаємо опис тільки невеликої частини із них, зокрема назви родини губцвіті.

Документуються назви поширеної по всій Україні рослини *Ajuga reptans* L. *лойок* [Рог.: 110; Жел.: 412; Гр., II: 375; Руб., VII: 19], *лоук* [Рог.: 110; Жел.: 412; Мел.: 19], *сухов'єришки* [Рог.: 110; Піск.: 228; Гр., IV: 233], *синяк*, *синоцвіт*, *васильки*, *лісові васильки*, *польовий васильок*, *барвінок* (катер.), *солодкий крапивник* (катер., харк.), *маточник* (волин.), *медунка* і *починочки* (київ.), *дубровка* (харк.) [Ан.: 19; СБН: 6; Мак.: 17–18]. *Лойок*, *лоук* утворені, ймовірно, від *лій*, род. в. *лоіу* 'жир рогатої худоби', етимологічно пов'язується із *літи*, проте мотивація ботанічної назви неясна, див. ще [ЕСУМ, III: 246–248, 281]. До речі, в [Гр., II: 375] для *лойок* в одній словникової статті подаються два значення: 1) 'ум. от лій' і 2) 'раст. *Ajuga genevensis*'. Назви *синяк*, *синоцвіт* (від *сіній* і *цвіт*) зумовлені кольором квіток рослини. Кілька назв перенесені від інших подібних рослин: *сухов'єришки*, – очевидно, від *Prunella vulgaris* L. (див. нижче), *васильки* – від рослини цієї ж родини *Ocimum basilicum* L. (означення *лісові*, *польовий* у скаладених назвах *лісові васильки*, *польовий васильок* указують на місце зростання рослини), *барвінок* – від *Vinca minor* L. Компонент *крапивник* у складеній назві *солодкий крапивник* утворений від діал. *крапива* 'глуха кропива, *Lamium* L.' або 'собача кропива, *Leonurus* L.' (обидві рослини цієї ж родини). Місцем зростання зумовлений і номен *дубровка* (від діал. *дуброва* 'дїброва'). *Маточник*, – вірогідно, від *матка* (бджолина), *медунка* – від *мед*, пояснюються тим, що рослина медоносна, пор. ще означення *солодкий* у складеній назві *солодкий крапивник* id., пор. також [ЕСУМ, III: 429–430].

Для іншого виду *Ajuga reptans* L., поширеного в лісових районах, Правобережному Лісостепу, зафіксовано назви: *сухов'єришки* [Волк.: 175; Ум., I: 168; Тм., I: 117; Гр., IV: 233], *островеришки* (уман. [Ан.: 19]), *гостроверишки* [Ум., I: 168; Тм., I: 108; Мел.: 19], *дубрівка* (буков. [Ні.: 1; Мак.: 18]), *дубровка* (катер. та ін. [Вол.: 163; Парт.]), *дубр'ак* [ВхГик.: 95; Жел.: 208; Мел.: 19], *дів'яча крас'а* [Ан.: 19; Ум., I: 203; СБН: 7], *горлянка* (київ. [Ан.: 18; Ум., I: 168; Тм., I: 117]), *івняк* [Вол.: 163; Мак.: 18], *сенець* (полт. [Ан.: 19]), *голов'єшечки* (волин. [1889, Мел.: 19]), *живучка* (херс. [Ан.: 19; Lind., II: 105; СБН: 7]), *богородичник* (катер. [Ан.: 19; СБН: 7]). Назва (*г*)*островеришки* (від *гострий* і *верш'ок*) зумовлена гострим вершком суцвіт'я рослини. *Дубр'ак* етимологічно споріднене із *дубрівка* (*дубровка* – див. вище), пор. рос. *дубровка* id. Метафоричного походження номен *дів'яча крас'а* зумовлений красивим суцвіт'ям рослини [Ан.: 19]. *Сенець*, очевидно, від *синець* (від *сіній* – за кольором суцвіт'я). Із *івняк* пор. рос. *ивка*, чес. *увка*, серб., хорв. *iva*, *ivica* id. На думку В.Махека, це похідні від *iva* 'вид верби, *Salix* L.' [Mach.: 193]. Правда, стосовно укр. *івняк* 'Ajuga reptans L.', то ця назва могла бути утворена і безпосередньо від *iva* 'Ajuga chamaepitys L.'; пор. ст. укр. *ива* id. [1642, Слав.: 76, 119]. *Голов'єшечки*, – мабуть, від *голов'єшка* 'недогоріле обвуглене або тліюче поліно', *живучка* – від *живучий*; пор. рос. (моск.), біл. (могил.) *живучка* id. [Ан.: 19]), мотивація обох останніх номенів неясна, пор. [ЕСУМ, I: 552; II: 197]. Номен *горлянка* або утворений від *г'орло*, або перенесений від *горлянка* 'горло' і пояснюється використанням рослини у народній медицині для лікування горла; пор. ще біл. діал. *горловинка* id. [Ан.: 19], див. також [ЕСУМ, I: 568]. Назва *богородичник* – від *богородичний*; пор. *богородичне зілля*, *богородне зілля*, *богородська трава* 'Ajuga chamaepitys L.' (див. нижче).

Документуються назви ще двох видів *Ajuga* L.: *косарське зілля*, *іван-трава* (харк. [Гор.-1: 3; Мак.: 18]) 'Ajuga laxmannii L.'; *богородичне зілля* (катер. [Ан.: 18; Мел.: 19]), *богородне зілля* (степ. [Lind., II: 107; СБН: 6]), *богородська трава* (дон.) [Гор.-2: 367], *кадило* (степ. [Сред.: 120; Lind., II: 107; ЯТ: 8; Мел.: 19]), *перелет* (степ.), *паклун* [Ан.: 18; Мел.: 19; СБН: 6] 'Ajuga chamaepitys Schreb.' Назва *іван-*

трава пов'язується із часом цвітіння рослини (в період свята Івана Купала), *каділо*, ймовірно, перенесено від *Melittis L.* (правда, ще ст.укр. *каділо* документується зі значенням 'Ajuga chamaeritys Schreb.' [1642, Слав.: 119]), *паклун* перенесене від рослини цієї ж родини *Teucrium polium L.*, пор. [ЕСУМ, IV: 258], *перелет* (від *перелітати*) пояснюється тим, що насіння цієї рослини розноситься вітром, пор. [ib.: 343].

Із усіх назв *Ajuga L.* нормативною в українській науковій термінології для цього роду стала *горлянка* [ОВРУ: 299; РУСб: 193]. Уперше запропонована і затверджена як науковий термін у [СБН: 7].

Фіксуються назви трьох видів *Teucrium L.*, зокрема поширеної по всій Україні рослини *T. chamaedrys L.* такі: *самосіл* (сер. наддніпр. [Рог.: 138; Піск.: 232; Ум., III: 266; Гр., IV: 100]), *чебрець лісовий* [Волк.: 176; Піск.: 285; Тм., I: 108; Гр., IV: 449], *братки польові* [Ум., II: 282], *полеві братки* (київ.), *полевий маточник* (київ.), *васільки полеві* (поділ.) [Ан.: 351; Мел.: 278; Мак.: 368], *польовий матошник* [Ум., II: 282], *чесночок* (буков. [Мај., II: 773; Нл.: 12; Мак.: 368]), *кадільниця* [Тм., I: 160], *камандра звичайна* [ВхГик.: 95; ВхБот.1905: 77; Мел.: 278]. *Самосіл* (від *сам* і *сіла*) мотивується сильною лікувальною дією рослини [Ан.: 351; ЕСУМ, V: 174]. У складених назвах перенесені компонент *чебрець* від *Thymus serpyllum L.*, *васільки* – від *Ocimum basilicum L.*, *братки*, – мабуть, від *Viola L.* Номен *чесночок* (від діал. *чеснок* 'часник') зумовлений часниковим запахом рослини [РО: 206]; пор. *часник дикий* 'Teucrium scordium L.' [Мак.: 368]. *Кадільниця* – дериват від *каділо* 'Melittis L.' Компонент *камандра* пор. із чес. *kalamandra id.* < нім. *Gamandr* < слат. *gamadraea* = *chamaedrys* [Mach.: 193].

Для іншого виду *Teucrium scordium L.*, поширеного в Степу, Лісостепу, рідше в лівобережній частині Полісся, документуються назви: *скордія* (полт. та ін. [Авг.: 90; Рог.: 138; Тм., I: 143; Гр., IV: 140]), *дікий часник* (харк. [Ан.: 351; Ум., II: 31; Мел.: 279]), *чісник кінський* (зах. укр. [Парт.; Мак.: 368]), *свиняча бульба* (волин. [1889, Мел.: 279; СБН: 153]). Номен *скордія* утворений від видового означення *scordium* латинської наукової назви цього виду, яке походить від гр. *σκόρδον* (*σκόρδιον*) 'часник'; ботанічний номен мотивується часниковим запахом рослини [РО: 206; ЕСУМ, V: 280–281]. У складеній назві *чісник кінський* означення має загальну семантику 'несправжній, дикий' Номен *свиняча бульба* виник унаслідок переосмислення (у зв'язку з формою кореня рослини) синтаксичного словосполучення, тобто як 'несправжня бульба (картопля)'.

Уперше записано нові назви ще одного виду *Teucrium polium L.*, який зростає в Правобережному та Донецькому Лісостепу, в Степу і Криму: *паклун* [Рог.: 138; Жел.: 597; Піск.: 176; Гр., III: 88], *ягодовийник* (катер.), *крейдовник* [Ан.: 350;

СБН: 153], *сідач*, *сідник*, *сиваш* [Ан.: 350; Мел.: 279]. Назва *крейдовник* (від *крéйда* або від прикметника *крéйдовий* 'крейдяний') мотивується зростанням рослини на крейдових відслоненнях [ВРУ: 560]. Мотивація номена *ягодовийник* (від *ягода* і *вішня?*) не зовсім ясна. Можливо, пояснюється зовнішнім виглядом плодів рослини, пор. [ЖР, V/2: 404]. Усі інші назви (*сідач*, *сідник* – від *сідий* 'сивий', *сиваш* – від *сівий*, *паклун*, – мабуть, від діал. *пакля* 'клоччя', *паклі* 'довгий тіпаний льон або коноплі' та ін. [ЕСУМ, IV: 258]) зумовлені сірим (сивим) кольором повстистого опушення рослини [ОВРУ: 300]; пор. видове означення латинської наукової назви рослини *polium* 'білий' – за білими волосками, якими густо покрита рослина [РО: 207], див. ще [ЕСУМ, IV: 250]. Нормативним для роду *Teucrium L.* в українській науковій термінології став номен *самосіл* [ОВРУ: 300; ВТССУМ: 1291], який як науковий термін уперше запропонований і затверджений у [СБН: 153], але тільки для виду *Teucrium chamaedrys L.*, а для виду *T. scordium L.* – *скордія* і для виду *T. polium L.* – *паклун*.

Документуються у перший раз назви трьох видів роду *Scutellaria L.* (зростають майже по всій Україні): *шлемівник* (степ. [Lind., II: 103; СБН: 141]), *мариновка*, *розхідник*, *синій цвіт* (усі три катер. [Ан.: 322; СБН: 141]), *оцїтець більший* [ВхГик.: 95; Мак.: 377], *оцїтець* [Жел.: 589] 'S. galericulata L.'; *кулінка* (київ. [1912, Яв.: 403; СБН: 141]), *акулька* (сер.наддніпр., харк. [Рог.: 135; Ан.: 323; Піск.: 5; ЯЧ: 131]), *чебрець простий* (черніг. [Ан.: 323; СБН: 141]) 'S. pastifolia L.'; *шлемник* (степ. [Lind., II: 102; СБН: 141]) 'S. altissima L.'; без указівки на конкретний вид роду *Scutellaria L.* подається у [Жел.: 949] лексема *тарівка*. *Мариновка* вважається результатом деетимологізації ботанічної назви *маруна* під впливом співзвучного імені *Маріна* [ЕСУМ, III: 394], проте його можна також зіставляти, на нашу думку, з рос. діал. *марь* 'болотиста місцевість у тайзі', яке пов'язується із *марь* 'туман, сире повітря', якщо зважити на зростання рослини *S. galericulata L.* на заплавах лук, по берегах водоймищ [ВРУ: 562]. *Кулінка*, можливо, перенесено від *Maianthemum bifolium F.W.Schmidt*, назва якого *кулінка* утворена від *кўля* (ботанічний номен мотивується круглою червоною, коли дозріє, ягодою, пор. [ЕСУМ, III: 133; Нейшт.: 464]), тоді *акулька* – результат деетимологізації *кулінка* під впливом російського імені *Акулька* (від *Акуліна*) [ib., I: 58]. *Тарівка* (< *тарілка*) пояснюється схожістю суцвіття рослини із тарілкою [ЕСУМ, V: 523]. Номен *шлемівник*, *шлемник* уважають кальками лат. *scutellaria id.*, утвореного від *scutella* 'чашка' або нім. *Helmkraut* 'Scutellaria' ('шолом-зілля') і зумовлені шоломоподібною верхньою губою квітки рослини, див. [ЕСУМ, VI: 452; Ан.: 322; Нейшт.: 465]. У [Мел.: 265] для роду *Scutellaria L.* як науковий термін пропонується *шеломниця*, якого ми не вияви-

ли в жодному іншому джерелі української мови XIX – поч. XX ст., проте він був затверджений у цій функції в [СБН: 141] і став нормативним у сучасній українській науковій термінології у формі *шоломниця* [ОВРУ: 301; РУСб: 290]. Назва *оцітець*, утворена від *цитіти* ‘захищати’ [СУМ, XI: 588]; можливо, також калька лат. *scutellaria*, етимомом якої є *scutella* ‘миска, чашка, щитик’ або *scutum* ‘щит’. Мотивація *оцітець* така ж, як і *шлемівник* та под. [ЕСУМ, IV: 246; РО: 201].

Для рослини *Marrubium vulgare* L., поширеної по всій Україні, крім відомих від II пол. XVIII ст. полонізмів *шандра* (полт., степ. та ін. [Авг.: 43; Сред.: 541; Рог.: 128; Жел.: 1083; Гр., IV: 483]) і *шанта* (волин. та ін. [ВхПч., I: 11; РО: 202; Жел.: 1083; Гр., IV: 484]), фіксуються також інновації *шмандра* (лемк.), *сяндра* (галиц.) [ВхН.з.: 49; Мел.: 173], *жілава* (степ. [ЯТ: 21; Мел.: 173]), *терпке зіле* (буков. [Ні.; Мај., II: 475; Мак.: 225]). *Шмандра* і *сяндра*, – вірогідно, наслідок деетимологізації назви *шандра* (пор. [ЕСУМ, VI: 444]; пор. ще пол. діал. *santa, sajta* id. [Мај., II: 475]). Номен *жілава* етимологічно пов’язується, мабуть, із *жіла*, але його мотивація неясна. Найменування *терпке зіле* зумовлене, ймовірно, смаком рослини; пор. лат. *marrubium* id., яке виводять від єврейського *mar* ‘гіркий’ і *rob* ‘багато’ [РО: 202]. Назва *шандра* стала нормативною в українській мові [СУМ, XI: 403; ОВРУ: 302]. Уперше її термінував І.Верхратський (*шандра шанта* ‘*Marrubium vulgare*’ [ВхГик.: 94]). Як науковий термін *шандра* ‘*Marrubium* L.’ було ухвалено в [СБН: 94].

Інший вид *Marrubium peregrinum* L., що зростає подекуди в Степу і Криму, представлений у джерелах назвами: *перекіп* [Жел.: 617; Гр., III: 121], *перекон* (харк. [Рог.: 128; Ан.: 208; Піск.: 19; Жел.: 617]), *пижма* і *шандра* (херс. [Ан.: 208; СБН: 94]), *білий жєлізняк* (степ. [Сред.: 540]), *білий жєлізняк* (степ. [Рог.: 128; ЯТ: 21; Мел.: 172]), *білий залізняк* [Піск.: 19, 182], *білий залозняк* [Руб., I: 373]. Припускають, що номен *перекіп* (*перекон*), утворений від *перекопати*, пов’язується із *Перекопом* у Криму, де ця трава зростає [ЕСУМ, IV: 342]. Проте Анненков пише, що ця рослина в старовинних травниках має також назви *переколь*, *перенос*, *перекос*, *перейде*, *переломи* [Ан.: 208]. Номен *пижма*, очевидно, перенесений від *Tanacetum vulgare* L. Компонент *жєлізняк* у складеній назві, очевидно, похідний від *зало́за*, як і інший варіант *залозняк*, але спотворений, мабуть, під впливом діал. *жєлє́зо* ‘залізо’, пор. [ЕСУМ, II: 192]. Укр. *зало́за* походить від давнішого *жєлє́за* (пор. рос. *жєлє́за*) < прасл. **želza* id., можливо, пов’язаного із **želězo* ‘залізо’ [ЕСУМ, II: 229].

Уперше документуються назви поширених по всій Україні двох видів рослин – *Nepeta cataria* L. і *N. rannonica* L. (*N. nuda* Smalh.), зокрема для першого такі: *котяча мята* (сер. наддніпр. [Гавр.: 142; ЯЧ: 131; Мел.: 184]), *котяча мнята* [Тм., I: 177; Руб., VI: 51], *котяча мятка* [Вол.: 161; Парт.,

I: 408; Жел.: 462; ВхБот.1896: 130], *кошача мята* (сх.укр. [Рог.: 129; Гор.-I: 14]), *кошача мнята* (степ та ін. [Сред.: 539; Ум., II: 41; ЯТ: 22]), *пєсяча мята* [Жел.: 462], *пєсяча мятка* (волин. [ВхПч., I: 11; ВхГик.: 95; Гр., II: 459]), *польова мята* (полт. [Ан.: 225; Ум., II: 41]), *пєсяча трава*, *котяча трава* [Парт., I: 408], *кошеча трава* (полт. [Авг.: 48; ВхПч., IV: 15]), *котовик* (сх. укр. [Гор.-I: 14; Мак.: 240]), *котячка* (закарп. [ВхН.з.: 50; Мел.: 184]), *кошки* [РО: 199; Рог.: 129; Жел.: 373], *кошаче піво* [РО: 199; Мел.: 184], *шанта* (полт., бойк.-галиц. [Авг.: 48; ВхПч., IV: 15; Жел.: 1083; Гр., IV: 484]), *шандра* (полт., харк. [Ан.: 225; Ум., II: 41; Мел.: 184]), *шенда* (волин.), *глушник* (полт.) [Ан.: 225; СБН: 101], *маточник* (катер. [Ан.: 225; Мел.: 184]), *матошник* [Ум., II: 41], *утренник* (черніг. [Ан.: 225; Шейк., V/2: 217; СБН: 101]). Назви *котяча трава*, *кошеча трава*, – очевидно, переклад лат. *herba catti, herba gatta* id.; пор. аналогічні нім. *Katzenmüntz, Katzennept*, фр. *herbe au chat* id. Сюди В.Махек відносить також ст. чєс. *kocurnik*, слвц. *kocúrník* id. Латинська назва мотивується тим, що коти полюбляють запах цієї трави і качаються по ній [Mach.: 194–195]. Однак в [ЕСУМ, III: 60–61] ця думка взагалі не взята до уваги і стверджується, що назва *котовик* id. виникла на українському ґрунті. У зв’язку зі сказаним нам видається ближчим до істини погляд М.Анненкова, який уважав, що «всі ці назви первинно, ймовірно, були запозичені, але потім багато з них стало загальноновживаними» [Ан.: 225]. Тому ми вважаємо, що українські назви типу *котяча* (*кошеча*) *трава*, без сумніву, запозичені, але найменування типу *котяча* (*кошеча*) *мята* (*мнята*, *мятка*) або утворені на власному ґрунті (при цьому компоненти *мята*, *мнята*, *мятка* мотивуються приємним лимонним запахом рослини [Нейшт.: 465]), або запозичені від польської мови; пор. пол. *kocia* (*kotcza*) *tięta* (*tiętka*), хорв. *та́жа* (*та́чина*) *meta* (*metva*) і под. id. [Мај., II: 519]. А такі номени, як *котовик*, *кошки*, ймовірно, виникли як універби в українській мові на основі складених назв типу *котяча* (*кошеча*) *трава* (*мята*) і под.; пор. ще рос. літ. *котовник* id. Означення *пєсяча* в поданих складених назвах має загальне значення ‘несправжня’. Можна би припустити, що *шанта* (а отже, й *шандра*) перенесено від *Marrubium* L. (див. вище), однак заслуговує на увагу також думка В.Махека про те, що *шанта* запозичено до української від польської мови, в якій лексема *szanta* в середньовіччі називала рослину *Marrubium* L., а в новітні часи – *Nepeta* L. [ib.], тобто перенесення назви відбулося в польській мові. Варіант *шенда*, вірогідно, того самого походження, що й *шанта* (*шандра*) [ib.]. *Маточник* – від *матка* (бджолина), пояснюється тим, що ця рослина медоносна; пор. ще укр. діал. (поділ.) *медунка* id. [Мак.: 240]. Номен *глушник*, утворений, мабуть, як універб на основі складеної назви *глу́ха кропива́* ‘*Lamium* L.’ (пор. [ЕСУМ, I: 531]) за подібністю листків обох рослин. *Утренник*

пов'язується із діал. *ўтро* 'ранок', мотивація неясна, пор. [ЕСУМ, VI: 51]. Нормативною в українській мові стала назва *котяча м'ята* [СУМ, IV: 312; ОБРУ: 302]. Уперше вона термінована у [Мел.: 184] і ухвалена як науковий термін у [СБН: 101].

Для виду *Nepeta rannonica* L. фіксуються назви: *синецьвіт* (сер. наддніпр. [Рог.: 129; Піск.: 236; ЯЧ: 131; Мел.: 184]), *синоцьвіт* (степ. [Lind., II: 85; Гор.-1: 14]), *синьоцьвіт* [Гр., IV: 121; Руб., XI: 34], *черевішник* [Волк.: 177; Мел.: 184], *черевічник* [Гр., IV: 455], *м'яточник* [Рог.: 129; Жел.: 430; Гр., II: 411], *м'ямошник* [Волк.: 171], *цар-зілля*, *цар-сил* [Піск.: 236], катер. *вихляник* і *дівина*, поділ. *польовий дзиндзер*, степ. *живокость* [Ан.: 225; СБН: 101]. *Вихляник*, – очевидно від *вихляти*. *Цар-зілля* і *цар-сил* мотивуються сильною лікувальною дією рослини (використовується від лихоманки, ломоти, сухот, тобто туберкульозу [Ан.: 225]). Назви *дівина* і *живокость*, вірогідно, перенесені відповідно від *Verbascum* L. і *Symphytum* L. Мабуть, переосмислений також компонент *дзиндзер*, який виник, можливо, внаслідок деетимологізації *дзіндзівер* 'Malva L.'

Уперше джерела засвідчують назви поширеної по всій Україні рослини *Glechoma hederacea* L. *розхідник* (сер. наддніпр. [Авг.: 34; Рог.: 124; Гр., IV: 82; ЯЧ: 131]), *розхідник* (степ. та ін. [ВхПч., IV: 14; Жел.: 47; Ум., I: 14]), *росхідник* [Ум., II: 124], *розхідник* [Тм., I: 214], *котячка розхідниця* [ВхГик.: 95; Жел.: 372], *котячка* (галиц., поділ. [ВхПч., II: 32; Мак.: 169]), *котовник* (буков. [Мај., II: 362; Ні.; Мак.: 168]), *к'юцурник* (лемк., закарп. [ВхЛем.: 246; Гр., II: 295; ВхН.з.: 45]), *к'ютики* [Рог.: 124; Гр., II: 292; Ум., I: 14; Тм., I: 7], *кош'ачки* [РО: 200; Піск.: 114; Гр., II: 296], *кош'ечник* [РО: 200; Ум., II: 41; Гр., II: 296], *кошачник* [Піск.: 26], *кошача м'ята* [Рог.: 124; Піск.: 26; Руб., VI: 52], *кінська м'ята* (бойк., галиц. [ВхПч., II: 32; Мел.: 129]), *кінська м'ятка* [ВхГик.: 95], *лісов'а м'ята* [РО: 200; Ум., I: 14], *котячі булки* (надсян. [Гавр.: 140; Вол.: 161; ВхН.з.: 45]), *котячі яйця* (волин. [ВхПч., I: 10; ВхГик.: 95; Гр., IV: 537]), *котячі муди* [Петр.: 19], *м'юдики* (волин. [ВхПч., I: 10; Волк.: 172; Гр., II: 452]), *коцимунда* [Гавр.: 140], *плющ* (полт., степ., надсян. та ін. [Авг.: 34; ВхПч., IV: 14; ВхГик.: 95; ВхН.з.: 45]), *блющ* (катер. [Гор.-2: 376]), *блющок земний* [Парт.; Мак.: 168], *ш'андра* (уман. [Б.-Н.: 395; Ан.: 158; Ум., II: 41; Тм., I: 7]), *б'удра* [Рог.: 124; Жел.: 47; Гр., I: 106], *крот'овник* [Вол.: 161; Жел.: 382; Петр.: 19], *кудра* (уман.), *кратива* (харк.), *ряс* (харк., катер.), *яблоневе зілля* (катер.), *орлики* (черніг.) [Ан.: 158; СБН: 69], *задужник*, *опонець* [Петр.: 13, 27], *к'юндерман* (бойк., галиц. [ВхПч., II: 32; ВхБот.1905: 78; Мел.: 129]), *кудерман*, *кундерман* [Жел.: 386, 389]. Назва *розхідник* і под. перенесена від *Sedum acre* L. Компонент *розхідниця* того самого походження, що й *розхідник*, тобто утворений від *розходить*, мотивуючись тим, що ця рослина, як і *Sedum acre*, розпускає пагони, які стеляться

(розходяться) по землі, укорінюються, даючи життя новим рослинам, пор. [ЕСУМ, V: 116]. Перенесені від подібних рослин і деякі інші назви цієї рослини: *кошача м'ята* – від *Nepeta cataria* L. (пор. [Mach.: 195]), *ш'андра* – від *Marrubium* L., *плющ*, *блющ* – від *Hedera helix* L. (пор. латинське видове означення *hederacea* – похідне від *hedera* 'плющ' [Нейшт.: 466; Mach.: 195]; пор. ще пол. *bluszcz* id. [Мај., II: 362]), *кратива* – від *Lamium* L. (за схожістю листків), компонент *м'ята* (*м'ятка*) в складених назвах – від *Mentha* L. (пор. латинську родову назву *glechoma* – від гр. *γλήχων* 'вид м'яти' [Кг.: 93; Нейшт.: 466]), *орлики*, – можливо, від *Aquilegia vulgaris* L. Перенесена, мабуть, і назва *кудра* (пор. діал. *кудра* 'кучерява жінка') або утворена від *кудрявий* 'кучерявий' (пов'язується в такому випадку зовнішнім виглядом листків рослини), пор. [ЕСУМ, III: 124]. Як універби виникли *котячка*, *котовник*, *к'ютики* на основі складених номенів *котячі яйця* (*муди*, *булки*), в яких компоненти *яйця*, *муди*, *булки* мотивуються плодами цієї рослини у вигляді коричневих горішків (пор. [БА: 237]); пор. ще укр. діал. *м'юдо* 'ядро (у мужчини, самця)' [Гр., II: 452]; як універби витворилися *кош'ачки*, *кош'ечник* на основі *кошача м'ята* і под.; *м'юдики* – на основі *котячі муди*. Номен *к'юцурник* – дериват від діал. *к'юцур* 'кіт', яке, очевидно, від пол. *kosur* id. [ЕСУМ, III: 64]. *Коцимунда*, – ймовірно, результат схрещення діал. *к'юцур* 'кіт' і *м'юдо* з наступною деетимологізацією композита. Ця назва мотивується тим самим, що й *кошача м'ята*, *к'ютики* і под.; пор., однак, ще ст. чес. *kosurnik*, слвц. *kosurnik* 'Nepeta cataria L.' (див. вище). Отже, укр. *к'юцурник* як ботанічна назва, – можливо, західнослов'янське запозичення. *Крот'овник*, – вірогідно, від *кр'ит*, род. в. *крот'а*, але мотивація не зовсім ясна, можливо, пояснюється характером розмноження рослини, пор. іншу її назву *розхідник*. *Опонець* – від чес. *oropes* id. [Mach.: 195]. *Задужник*, ймовірно, від діал. *задужати* 'перевершувати когось' [Жел.: 243], у такому разі пов'язується із лікувальними властивостями рослини. Назва *яблоневе зілля* зумовлена, очевидно, приємним запахом рослини. *К'юндерман* (*кудерман*), вірогідно, запозичена через пол. діал. *kundram*, *kundran* або прямо від нім. *Gundermann* id., пор. [ЕСУМ, III: 141]. Походження номена *б'удра* неясне; пор. ще чес. морав. *budra* id., запозичене на думку В.Махека, від українських карпатських діалектів [Mach.: 195]; пор. також рос. літ. *б'удра* id. Нормативною в українській літературній мові стала назва *розхідник* [СУМ, VIII: 850; ОБРУ: 303], уперше вжита і ухвалена як науковий термін у [СБН: 69].

Фіксуються у перший раз назви поширеної у Поліссі і Лісостепу рослини *Dracoscephalus ruyschiana* L. *мир-зілля* (сер. наддніпр. [Рог.: 121; Піск.: 136; ЯЧ: 131]), *мир-зілля* (гуцул. [Онищук: 155]), *мир-зілля* [Гр., II: 426], *синявка* (степ. [Шм.; Мак.: 133]), *синеворот* (харк.), *обморочник* (київ.), *чистик головний* (черніг.) [Ан.: 128; СБН: 54], *гадник*

[ВхГик.: 95; Жел.: 134]. Номен *синявка* (від *сіній*) пов'язується із кольором квітки рослини, пор. [ЕСУМ, V: 235]. Найменування *обморочник*, *чистик головний* пояснюються, ймовірно, використанням рослини у народній медицині як засобу від головного болю [Ан.: 128]. Можливо, цей мотив ліг в основу назви *мир-зілля* (від *мир* 'спокій' – за заспокійливою дією рослини), тому нам видається непереконливим виведення компонента *мир* у назві *мир-зілля* від діал. *марь* 'лобода' [ЕСУМ, III: 463–464]. *Гадник* – або утворення під впливом лат. *dracoscephalum* id. (пор. ще *зміголовник* 'Dracoscephalum moldavica L.' – переклад лат. *dracoscephalum* id., втвореного від гр. *δρακων* 'змія' і *κεφαλή* 'голова', мотивується квіткою, яка в цієї рослини нагадує зміїну голову, див. ще [ЕСУМ, II: 269; Mach.: 196; Нейшт.: 467; Сим.: 174]), або виникло незалежно на українському ґрунті як похідне від *гад* 'змія' (за тією самою ознакою). Номен *мир-зілля* був ухвалений як науковий термін у [СБН: 54], проте в українській літературній мові в цій ролі закріпився *зміголовник* [СУМ, III: 620; ОВРУ: 303].

Для позначення поширеної майже по всій Україні рослини *Prunella* (*Brunella*) *vulgaris* L. уперше джерела фіксують назви *суховіршики* (сер. наддніпр., поділ., галиц. та ін. [Волк.: 175; Ан.: 274; ВхН.з.: 52; Гр., IV: 233; ЯЧ: 131]), *суховершика* (харк. [Гор.-1: 5]), *суховірх* (гуцул., галиц. [Гавр.: 143; ВхПч., II: 34; Жел.: 938; Тм., I: 81; Гр., IV: 233]), *купатень суховірх* [ВхГик.: 95], *суховчик* (галиц. [Нов.: 101; ВхН.з.: 52; Мел.: 55]), *сухотник* (галиц. [Гавр.: 143; Петр.: 36]), *сухован* (галиц. [ВхН.з.: 52; Мел.: 55]), *суховили* (гал. [Гавр.: 143]), *горлянка* (полт. [Авг.: 89; ВхПч., IV: 15; Ум., IV: 96]), *горляні пómоч* [Ан.: 274; Мел.: 55; СБН: 26], *купатень* (галиц. [ВхПч., I: 12; Жел.: 389; Гр., II: 326]), *чорноголовка* (буков., степ. [Lind., II: 104; Нл.; Мак.: 66]), *сережки* (черніг.), *польові васильки* (харк.) [Ан.: 274; СБН: 26]), *брунелка* (черніг. [Рог.: 115; Ан.: 274; Жел.: 45; Гр., I: 102]). Композит *суховірх* (від *сухий* і *верх*), мотивується тим, що квітки, зближені у верхівковий колос, знаходяться в пазухах сухуватих прицвітників [Шамота: 94; Нейшт.: 468]; пор. ще укр. *суховірхий* 'із сухою, засохлою верхівкою (про дерево)' [СУМ, IX: 867]. *Суховіршики* – дериват від *суховірх*. Етимологічно спорідненими з цими назвами є також *суховчик*, *сухован*, утворені за допомогою суфіксів *-овчик* та *-ован*, пор. ще [Шамота: 100]. Номен *горлянка* (від *гóрло*) зумовлений, як і *горляні пómоч*, застосуванням рослини при лікуванні горла, пор. [ЕСУМ, I: 568] (можливо, ботанічна назва *горлянка* виникла внаслідок переосмислення *горлянка* 'горло'); пор. ще рос. *горлянка*, *гортанная помочь*, біл. (могил., мін.) *гарлянік*, *гарлянка палявая* [Кис.: 105], серб., хорв. *гортанка* id. [Сим.: 82]. *Купатень* (від *купати*) пов'язується використанням рослини для миття голови, від лущення шкіри, пор. [ЕСУМ, I: 145; Ан.: 274]. Ком-

понент *васильки* у складеній назві перенесено від *Ocimum basilicum* L. Композит *чорноголовка*, очевидно, похідний від *чорноголов* (пор. укр. діал. *чорноголов* 'Equisetum arvense L.' [СБН: 57]) < прасл. **čьrnoġolvъ* 'Prunella та інші рослини з темною квіткою' [Сабадош: 11, 51]; пор. ще рос. *чорноголовка*, діал. *чорноголовник*, *чорноголовок* 'Prunella vulgaris L.', пол. *głowienka* (ст. пол. від XVI ст.) [Maj., II: 631], чес. *hlavěnka* (< пол.), *hlavuška*, *černoohlávek* (і ст. чес.), *černoohlávka*, слвц. *černoohlávok* id. [Mach.: 196], серб., хорв. *црноглав*, *црнь*, *црњевац*, *црнглавка* id. [Сим.: 82]. Із *брунелка* пор. рос. (волог.) *брунец* [Ан.: 274], *брунелка*, біл. *брунелка*, *брунелка* [Кис.: 105], пол. *brunelka*, серб., хорв. *прунелица* id. [Сим.: 82]. Українська назва вважається запозиченням через польське, можливо, німецьке (нім. *Brunelle* id.) посередництво від іт. *prunella* id., пов'язаного із лат. *prunella* 'сливове дерево' – деривата від *prunus* id. < гр. *πρόμνη* id., вірогідно, запозиченого від якоїсь малоазійської мови [ЕСУМ, I: 267; Фасм., I: 220]. Нормативною в українській мові для роду *Prunella* L. стала назва *суховіршики* [ВТССУМ: 1418; ОВРУ: 303].

Для виду *Prunella grandiflora* Scholl. задокументовано назви: *крутоголовчики* (волин. [Нов.: 101; Гр., II: 315]), *крутоголовник* [Петр.: 19], *горлянка* [Рог.: 114; Жел.: 153; Гр., I: 313; Мел.: 55], *горянка* [Рог.: 114; Писк.: 57; Гр., I: 317; Руб., II: 34]. Композити *крутоголовчики* і *крутоголовник* утворені від *крутити* і *голова*, але мотивація віддієслівного компонента не зовсім ясна, пор. [Шамота: 59]. Назва *горянка* виникла, можливо, на основі *горлянка* внаслідок його деетимологізації.

Фіксуються найменування поширеної в лісових районах Правобережжя, а також у західному та правобережному Лісостепу рослини *Melittis melissophyllum* L. *каділо* (гуцул., волин. та ін. [Гавр.: 141; Нов.: 100; Рог.: 128; Жел.: 329; Гр., II: 206]), *пахуче каділо* [Ум., II: 113; Тм., I: 209; СБН: 96], *медно каділо* [ВхГик.: 94; Жел.: 432; Мел.: 177], *медниця* [Тан.: 60], волин. *гадин язїк* [Ан.: 215; Ум., II: 113; Тм., I: 209; СБН: 96] і *пижельник* [Ан.: 215; СБН: 96]. Ст. укр. *каділо* означало іншу рослину цієї ж родини *Ajuga chamaeritidis* Schreb. [1642, Слав.: 119]. Зважаючи на те, що лексема *каділо* в джерелах української мови XIX – поч. XX ст. більше відома зі значенням 'Melittis melissophyllum L.', очевидно, саме його слід визнати первинним; пор. ще рос. *каділо*, біл. *кадзіла* id. [Кис., II: 83], ст.пол. (від XVII ст.) *kadzidlo* 'Melittis L.' [Maj., II: 483]. Вважається, що номен *каділо* – дериват від *кадіти*, пов'язується із ефіроносними властивостями рослини [ЕСУМ, II: 358], рослина справді дуже пахуча; пор. іншу її назву *пахуче каділо*; проте цілком вірогідно пояснювати фітономен *каділо* як наслідок переосмислення загальноживаного слова *каділо*, в такому випадку мотивується формою квіток рослини. Назва *медниця* та компонент *медно* в складеній назві, вірогідно,

пов'язуються етимологічно із *мед*; пор. пол. *miodownik*, *miodunka*, ст.пол. *pszczelnik*, луж. *medunka*, хорв. *medika*, *medenika* [Мај., II: 483–484], лат. *melittis* id., утворене від *melitta* 'бджола' [Ан.: 215]. Флорономен *мижельник*, можливо, пов'язаний із *миж*, але мотивація його неясна [ЕСУМ, IV: 367]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *каділо* [СУМ, IV: 68; ОВРУ: 304], вперше вжита як науковий термін у [ВхГик.: 94] та ухвалена в цій ролі в [СБН: 96]; пор. у [Мел.: 177] із цим значенням *кадільник*.

Уперше фіксуються назви для видів *Phlomis* L., зкрема поширений у більшій частині України, крім гірських районів та північного Полісся, вид *Phlomis tuberosa* L. називається *бабка* (степ. та ін. [Ум., III: 126; ЯТ: 23]), *свиняча бабука* (харк., катер.), *нечуйвітер* (катер.), *глуха кропива* (херс.) [Ан.: 249; Ум., I: 260; Мел.: 201], *шандра* (сх.поліс. [Волк.: 178; Гр., IV: 483]), *вовче ухо* (степ. [Ан.: 249; Шейк., V/2: 221]), *христов посошок* [Рог.: 131; Піск.: 278; Мел.: 201], *полómка* [ВхГик.: 96; Жел.: 691], *медовік* (сер. наддніпр., катер., степ. [Сред.: 542; Ум., I: 260; Ан.: 249; ЯЧ: 131]), *медовка* (катер. [Ан.: 249; СБН: 112]), *чужоварник* [Рог.: 131; Руб., XIII: 16], *чужоварник* [Гр., IV: 476; Мел.: 291]. Більшість цих назв перенесена від інших схожих чимось (листям та ін.) рослин або інших предметів, а саме: *бабка* – від *Plantago major* L. (означення *свиняча* у складеній назві має загальну семантику 'несправжня'), *нечуйвітер* – від *Hieracium pilosella* L., *глуха кропива* – від *Lamium* L., *шандра* – від *Marrubium* L. Перенесені також *вовче вухо* (за формою листків) і компонент *посошок* у складеній назві (стебло рослини пряме й голе). Номен *полómка* виник, можливо, внаслідок переосмислення загальноживаного *полómка* 'пошкоджене, поламане місце' [СУМ, VII: 93] у зв'язку із застосуванням цієї рослини в народній медицині, напр., від грижі [Ан.: 407]. *Медовік*, *медовка* – від *мед* або *медовий*, зумовлені медоносністю рослини. Композит *чужоварник* утворений від *чужий* і *варити*, проте його мотивація неясна.

Для іншого виду цього роду *Phlomis pungens* Willd., поширеного в південній частині Лісостепу, в Степу і Криму, документуються назви: *залізняк* (степ. [Сред.: 542]), *козачий залізняк* [Рог.: 131; Піск.: 109; Ум., I: 258; Гр., II: 59], *желізняк* (київ., полт., катер.), *буквиця* (полт.) [Ан.: 249; СБН: 111], *перекотиполе* (степ. [Сред.: 543; Ан.: 249; Ум., I: 258; Мел.: 201]), *чистець* (степ. [ЯТ: 23; Мел.: 201]). *Залізняк*, *желізняк* (від *залізо* і діал. *желізо*) мотивуються народним повір'ям про чудодійну силу рослини, пор. [ЕСУМ, II: 228]. Варіант *залізняк* став в українській літературній мові нормативним для роду *Phlomis* L. [СУМ, III: 190; ОВРУ: 304]. Як науковий термін уперше запропонований у [Мел.: 201] і ухвалений у цій ролі в [СБН: 111]. Композит *перекотиполе* (від *перекотити(ся)* і *поле*) пов'язується із тим, що висохле стебло рослини відривається вітром від кореня і переносить-

ся далі, пор. [Шамота: 121]. Назва *чистець* (від *чистити*) зумовлена використанням рослини в народі для очищення шкіри від прищів та ін. [ЯТ: 23].

Уперше джерела документують назви усіх видів роду *Galeopsis* L., які зростають в Україні, зокрема для виду *G. ladanum* L. – *жабрей* [РО: 204; Рог.: 123; Піск.: 74], *жабрій польовий* [ВхГик.: 94; Жел.: 219; Гр., I: 470], *васильок польовий* [Волк.: 166; Мел.: 122]; для виду *G. speciosa* Mill. – *собачі конопли* [Рог.: 123; Піск.: 242; Гр., IV: 163], *жебрій*, *зюбрій* [ВхПч., I: 10; Нов.: 98; Мел.: 122], *зюбрій* [Жел.: 319], *медовник* [РО: 204; Рог.: 123], *медівник* [Гр., II: 414; Мел.: 122]; для *G. tetrahit* L. – *жабрій* [Ум., II: 61], *жебрій* [ВхГик.: 94; Жел.: 219], *лісовий жабрій* [Рог.: 123; Піск.: 127; Руб., VII: 27; Ум., I: 124], *лісовий жабрій* [Піск.: 127; Гр., I: 470], *жабрик* [Рог.: 123; Піск.: 74; Жел.: 216; Ум., II: 61; Гр., I: 470], *зябрій* (гуцул. [Жел.: 319]); для *G. pubescens* Bess. – *жебрій* [ВхГик.: 94], *конопелька* (галиц. [Нов.: 98; Гр., II: 278]). Без указівки на конкретний вид роду *Galeopsis* L. документуються гуцул. *зябрій*, *зюбрій* [Гавр.: 139]. Із назвами *жабрій* і под., *зябрій*, *зюбрій* і под. пор. рос. діал. *жабрей*, *жабер*, *зябрій*, біл. *зябер*, *жабрык* [Кис.: 56], чес. *žabr*, словц. *ziabor* 'різні види *Galeopsis* L.' [Mach.: 196]. Ці слова, гадаємо, пов'язані із *зябра/жабра* 'зябра', які є похідними від праслов'янської основи *zǝb-/zǝb-, яка є в свою чергу фонетичним варіантом основи *zǝb-/zǝb-; пор. рос. діал. *жаба* 'рот', див. [ЕСУМ, II: 183–184; 285; Фасм., II: 31–32; 91]. Фітоніми мотивуються тим, що два різнокольорові пелюстки квітки нагадують губи, тобто рот. Непереконливим, на нашу думку, є пов'язування флорономена *зябрій/жабрій* із *зябля* 'зоране (на зиму) поле', ст.сл. *zabъj* 'проростаю' (первісно 'роздираю') або *жаба* зі значенням 'жаба', див. [ЕСУМ, II: 184]. Подібністю рослини до конопель зумовлені назви *собачі конопли* (означення *собачі* тут має загальне значення 'несправжні'), *конопелька*; пор. ще ст.пол. *psi konop* (від 1472 р.), чес. *konopice*, словц. *konopnica* '*Galeopsis tetrahit*' [Mach.: 196], слат. *cinocanabs* id. (букв. 'собачі конопли') [RS: 283]. *Медівник* (від *мед* або *медовий*) пояснюється медоносними якими рослин, пор. [ЕСУМ, III: 429–430; Ан.: 151]. Із усіх цих назв нормою в українській літературній мові є *жабрій* [СУМ, II: 500; ОВРУ: 305], затверджена як науковий термін у [СБН: 66]. Уперше в цій функції варіант *жебрій* використано у [ВхГик.: 94], а М.Мельник запропонував варіант *зябрій* [Мел.: 122–123].

Документуються вперше назви поширеної майже по всій Україні, крім Криму та півдня Степу, рослини *Lamium album* L. – успадкована від праслов'янської мови *глуха кропива* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 39; Рог.: 126; Піск.: 19; Ум., IV: 227]), *глуха копріва* (півд. лемк. [1880, Мак.: 198; Петр.: 7; ВхН.з.: 47]) < прасл. *gluxa kropiva (*kopriva*) id. [Сабадош: 51], відома зі староукраїнського періоду

мертва кропива [РО: 205; Рог.: 126; Гр., II: 419] (пор. ст. укр. *кропива мертва* id. [Слав.: 205]) і новотвори *біла кропива* [Піск.: 19; Ум., I: 95; Руб., I: 373], *глуха біла кропива* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 39; Рог.: 126; Ум., IV: 227]), *біла глуха кропива* (сер. наддніпр. [Ан.: 184; ЯЧ: 132]), *глуха жєліва* (бойк. [ВхН.з.: 47; Мел.: 151]), *глушиця* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 32; Жел.: 145; Гр., I: 291]), *глушиця біла* [ВхГик.: 93], *глушник* (бойк. [ВхПч., II: 32; Мел.: 151]), *глухавка* [Петр.: 7], *мертвяк* [Піск.: 19; Мак.: 199], галиц. *меду́нка, меду́лька і меду́шка*, гуцул.-покут. *меду́ниця* [ВхПч., II: 32; Тан.: 60; Мел.: 151], *мідянки* (закарп. [ВхН.з.: 47]), *мєдниця* [Тан.: 60; Мак.: 198], *чар-зіле, чарівне зіле* [Кміц.; Мак.: 198]. Означення *біла* у складених назвах пов'язується із кольором квітки; пор. пол. діал. *biala pokrzuwa, pokrzuwa hlucha biala* [Маж., II: 423], серб, хорв. *bela kopriwa* id. [Сим.: 260]. Метафоричне означення *мертва* у подібній назві, як і *глуха* в інших складених, мотивується тим, що види роду *Lamium* L. не жалять, на відміну від справжньої кропиви (*Urtica* L.). *Глушиця, глушник, глухавка*, – очевидно, універби, які виникли на основі складеної назви *глуха кропива* (пор. чєс. *hluchavka, hluchavec* id. [Mach.: 197]), як і номен *мертвяк*, утворений на основі складеного номена *мертва кропива*; пор. пол. (і ст. пол.) *martwa pokrzuwa* [Маж., II: 423], чєс. *mrtvá kopřiva*, словц. *mrtvá žihlava, mrtvičca* [Mach.: 197], серб., хорв. *mrtva kopriwa bela, mrtvičca, mrtvaca* 'Lamium L.' [Сим.: 260]. *Меду́нка* і под. (також *мідянки* – від діал. *мід* 'мед') пояснюються медоносними якостями рослини; пор. чєс. *medunica, medulka, medivka* id. [Mach.: 197].

Джерела фіксують також назви інших видів *Lamium* L., зокрема *L. maculatum* L. (зростає по всій Україні, крім південної частини Степу) – *глуха кропива* (сх. укр. [Рог.: 126; Ум., I: 95; Гр., I: 251; ЯЧ: 132]), *глуха кропива* (зах. укр. [Вол.: 162; Гол.: 479; Волк.: 167]), *глухавка пятновата* [Вол.: 162], *глушиця плямовата* [ВхГик.: 94; Мак.: 199], *каділо діке* (галиц. [Нов.: 99; Гр., II: 206]), *медунка плямиста* [ВхБот.1905: 77; Мел.: 151], *куряча сліпота* [Вол.: 162; Жел.: 884], *окладник* (полт. [Ан.: 184; Ум., I: 95]); виду *Lamium purpureum* L. (поширений майже по всій Україні) – *красна кропива* (уман. [Ан.: 184; Ум., IV: 227; СБН: 83]), *меду́нка* [ВхПч., I: 10; Жел.: 432], *мєдуніця, мєдівка* [Жел.: 432], *шандра* (уман. [Ан.: 184; Ум., I: 95; Тм., II: 116]), *дівка* (галиц. [ВхПч., I: 10; Мел.: 152]), *дрімлюх* (гуцул. [Шух.; Мел.: 152]); виду *Lamium amplexicalle* L. (розповсюджений у Закарпатті, Поліссі, Лісостепу, Криму) – *кінська мята* [Рог.: 126; Піск.: 106; Гр., II: 425], *кінська кропива* (буков. [Ні.: 7; Маж., II: 423; Мак.: 199]). Окремі з цих назв перенесені від інших рослин: *шандра* – від *Marrubium* L., у складених назвах компонент *каділо* – від *Melittis sarmatica* Klok. (*M. melisso-phyllum* L.), *мята* – від *Mentha* L. Номен *дівка*, – ймовірно, результат метафоричного переосмислення загальноживаного слова за асоціацією

яскравої і гарної квітки рослини з дівчиною; пор. іншу назву цієї рослини *красна кропива*, в якій означення може мати як діалектне значення 'червона' (пор. серб., хорв. *crvena kopriwa* id. [Сим.: 269]), так і 'гарна, красива'. *Дрімлюх* пов'язується із *дрімлати*, мабуть, у зв'язку із обвислим листям і суцвіттям. Означення *кінська* у назві *кінська мята* має значення 'несправжня, дика', а *плямовата, плямиста, пятновата* у відповідних складених назвах (від *пляма* або діал. *п'ятно*) мотивується плямами на листках рослини. Із усіх назв видів роду *Lamium* L. нормативною для останнього в сучасній українській мові стала *глуха кропива* [СУМ, II: 89; ОВРУ: 505], уперше термінована І.Верхратським у [ВхБот.1905: 76] і ухвалена в цій ролі в [СБН: 83].

Документуються назви поширеної майже по всій Україні рослини *Galeobdolon luteum* Huds. (*Lamium galeobdolon* Crantz) *губаня жовта* [ВхГик.: 94; Жел.: 162], *зеленчук* (стєп. [Lind., II: 91; СБН: 83]), *земляний ладан* (полт., стєп. [Lind., II: 914; Гор.-2: 91; СБН: 83]). Компонент *губаня* (від *губа*) мотивується подібністю двох пелюстків квітки до губ, означення *жовта* – кольором квітки. *Зеленчук* пов'язується із *зелений* за яскраво-зеленим кольором листя рослини. Компонент *ладан* у складеній назві перенесений від тропічного дерева *Boswellia sacra* та ароматичної смоли з нього (остання назва документується в пам'ятці української мови від 1350 р. [ССУМ, I: 536]), мотивується тим, що розтерте листя рослини *Galeobdolon luteum* дуже смердить; пор. лат. *galeobdolon* id., утворене від *galea, gale* 'тхір', 'ласка (вид тварини)' і *bdolos* 'сморід' [Нейшт.: 471–472]. Літературною нормою української мови стала назва *зеленчук* [ВТССУМ: 457; ОВРУ: 305].

Для поширеної в Закарпатті, Лісостепу і Степу рослини *Leonurus cardiaca* L. фіксуються назви *собача кропива* (сер. наддніпр. та ін. [РО: 204; Рог.: 126; Піск.: 242; ЯЧ: 132]), *собача крапива* [Руб., XI: 65], *глуха кропива* (галиц, стєп. та ін. [Нов.: 99; Рог.: 126; Сред.: 541; Гр., I: 291; II: 310; ЯТ: 19]), *псячка* (галиц. [ВхПч., II: 33; Жел.: 786; Гр., III: 496]), *хвастіця псячка* [ВхГик.: 94; Жел.: 1035; ВхБот.1896: 130], *гусячий слід* (буков. [Маж., II: 133; Ні.: 7; Мак.: 207]), *курячий слід* [Жел.: 883], *кропівничок* (волин. [Ан.: 191; Ум., II: 81]), *курпоїн, курпоїн лісний* (катер. [Ан.: 191; СБН: 86]), *сіндра* (полт. [Ан.: 191; Тм., II: 114; Ум., III: 222]), *сердечник* [Петр.: 34], *пустирник* (стєп. [Lind., II: 99; СБН: 86]). Назва *глуха кропива* перенесена від *Lamium album* L.; пор. рос. діал. *глухая крапива, дикая крапива* id. [Ан.: 191]. Означення *собача* у складеному номені має значення 'несправжня, дика'; пор. рос. діал. *собачья крапива, дикая крапива* [ib.], серб., хорв. *копивица, копривица* id. [Сим.: 269]. У назві *хвастіця псячка* перший компонент – дериват від *хваст* 'бур'ян' (< прасл. **xvastь* id.) [ЕСУМ, VI: 163] (пор. щодо принципу номінації чєс. *buřina* id., яке того ж походження, що й укр.

бур'ян [Mach.: 198]), а *псячка*, – очевидно, універб, який виник на основі назв типу закарп. *кропива п'єсса*, *жаліва псяча (п'єсса)* 'Leonurus cardiaca L.' [Кобів: 249]. Фітономени *гусячий слід*, *курячий слід* зумовлені подібністю листочка цієї рослини до відбитку гусячої (курячої) лапки (див. [БА: табл. 92/5]; пор. ще пол. *gesia stopa*, *wilcza stopa* id. [Maj., II: 433]). *Кропивничок* пов'язується із *кропива*, а *сіндра* – результат деетимологізації слова *шандра* [ЕСУМ, V: 234] (пор. укр. діал. *сандра*, *шандра* [СБН: 86]; пол. *kotcza szanta* id. [Maj., II: 433]), яке перенесене від *Marrubium L.* *Сердечник* (ця рослина – ефективний засіб для лікування хвороб серця), вірогідно, запозичене від чес. *srdečník* id., яке, на думку В.Махека, стало джерелом також для слов. *srdcovník*, пол. *serdecznik*, рос. *сердечник* id. [Mach.: 197]; пор. ще серб., хорв. *срдачица*, *срчаник*, *срченика* і под., слов. *srěnik* id. *Пустирник* – від рос. *пустырник* id. [ЕСУМ, IV: 639]. Нормативною в українській літературній мові для роду *Leonurus L.* стала назва *соба́ча кропива́* [СУМ, IV: 365; ОВРУ: 306], уперше кодифікована як науковий термін у [СБН: 86].

Поширена майже по всій Україні рослина *Ballota ruderalis Sw.* (*B. nigra L.*) у джерелах представлена назвами *м'яточник* (степ. [ЯТ: 132; Мел.: 48]), *м'ятошник* [Ум., I: 60], *соба́ча м'ята* [Ан.: 60; 1878, Мак.: 52; Ум., I: 60], *ма́точник* [Рог.: 114; Жел.: 430; Ум., IV: 198; Гр., III: 411], *глуха́ кропива́*, *шандра* (степ. та ін. [Сред.: 54; Ум., I: 60]), *вонюча шандра*, *білокудреник* (степ. [Lind., II: 98; СБН: 22]), *кудреник*, *чорнокудреник* [1878, 52; Петр.: 40], *го́бзик* [ВхГик.: 94; Жел.: 146]. *М'ятошник* – від *м'ятка*, мотивується, можливо, характерним запахом розтертого листа цієї рослини; пор. іншу назву *вонюча шандра*, лат. *ballota* id., утворену від гр. *βάλλειν* 'кидати, відштовхувати' [РО: 206]. *Ма́точник*, на думку М.Анненкова, – вірогідно, результат деетимологізації слова *м'яточник* [Ан.: 60]; пор. *соба́ча м'ята* id. (означення *соба́ча* у складеній назві має загальне значення 'несправжня'). Номен *кудреник* та інші спільно-кореневі (від *кúдрі* 'кучері') зумовлені зовнішнім виглядом суцвіття рослини, див. [ЦА: № 530]. У композиті *білокудреник* компонент *біл-* пов'язаний із білими, частіше червоно-фіолетовими (можливо, саме останньою ознакою пояснюється компонент *чорн-* в іншій складній назві, див. [ib.]). *Го́бзик* – від діал. *гобза* 'Sambucus ebulus L. (бузина трав'яниста)' < *хабза*, *хабз* id. [Кобів: 364], що є дериватами від прасл. **хавь* 'поганий' і мотивується неприємним запахом бузини, пор. [ЕСУМ, I: 540; VI: 246, 190]. Назва *глуха́ кропива́* перенесена від *Lamium L.*, а *шандра* – від *Marrubium L.* Нормативним в українській науковій термінології для роду *Ballota L.* став *м'яточник* [ОВРУ: 306], уперше запропонований як науковий термін у [Мел.: 48] і схвалений у цій ролі в [СБН: 21].

Продовжує документуватися джерелами назва рослини *Stachys recta L.* (зростає в північно-

західній і північній частинах України) *чистець* (волин., сер. наддніпр., степ. [ВхПч., I: 13; Рог.: 137; Жел.: 1072; Гр., IV: 464; ЯЧ: 132; ЯТ: 28]), *чистець* (бойк., волин. [Нов.: 102; Гоц.1896: 106]) < прасл. **čistьсь* id. [Сабадош: 51; ЕСУМ, VI: 326–327], а також інновації *чистик* [РО: 204; Жел.: 1072], *счїсток* [РО: 204; Рог.: 137; Мел.: 271], *чистяк* (галиц. [ВхПч., III: 23; Жел.: 1072]), *чистняк* [Рог.: 137; Гр., IV: 464], *чистотіл* (буков. [Maj., II: 739; НІ.; Мак.: 358]), *дїкі коно́плі* [Волк.: 168; Гр., I: 383], *польовий жабрей* (катер.), *лісовий жабрей* (харк.), *маточник* (поділ.), *репашки* (київ.) [Ан.: 341; СБН: 149]), *живичка* [Петр.: 12]. Назва *чистик* і под., як і давнє *чистець*, пов'язуються із *чистити* на тій основі, що відвар цієї рослини використовують для очищення шкіри від прищів [Мел.: 271], а також для лікування чиряків, лишайв, ран і навіть застосовують як засіб від зурочення [Mach.: 198]. Вірогідно, властивістю цієї рослини заживляти різні болячки зумовлена і назва *живичка* (від *живіти*); пор., однак, ще рос. *живика* id., яке Анненков вважав полонізмом [Ан.: 341]; пор. пол. *żiwice*, *żiwiczka* id. [Maj., II: 739]. Отже, ймовірно, й укр. *живичка* – полонізм. Окремі номени перенесені: *репашки* – від *Xanthium L.*, можливо, *маточник*, *чистотіл* (останнє від *Chelidonium majus L.*, хоча могло утворитися й незалежно завдяки своїм лікувальним властивостям); у складених назвах компоненти *жабрей* – від *Galeopsis L.*, *коно́плі* – від *Cannabis sativa L.*

У цей період зафіксовано також назви ще двох видів *Stachys L.* – *S. sylvatica L.* і *S. palustris L.* (обидва поширені майже по всій Україні). Для першого виду записано назви *чистець лісовий* [ВхГик.: 95; Жел.: 1072], *ба́бка* (полт.), *буковиця* (харк.) [Ан.: 342; Ум., I: 52; Руб., I: 103; Мел.: 271]; для другого виду – *чистець болотний* [ВхГик.: 94; Жел.: 1072], *бо́же убрáнне* (гуц.-покут. [ВхПч., IV: 16; Мел.: 271]), *убрáння бо́же* (галиц. [Шейк., V/2: 146]), *блошниця раменна*, *васильки холості* (катер.), *сирпушник* (полт.) [Ан.: 341; СБН: 149]. *Буковиця* перенесено від *Betonica officinalis L.*, *ба́бка* – від *Plantago L.* або виникло незалежно на підставі зморшкуватих листків рослин, що нагадують обличчя старої жінки, чи від *ба́бка* 'знахарка' за лікувальною дією рослини. Номен *сирпушник* (від *серп*) зумовлений зубчастими краями листків, пор. [ЕСУМ, V: 244], *убрáння бо́же* – красивим рожевим суцвіттям рослини. Із усіх поданих для роду *Stachys L.* нормою в українській літературній мові стала назва *чистець* [СУМ, XI: 331; ОВРУ: 306], уперше термінована у [ВхГик.: 94–95], ужита як науковий термін у [Мел.: 271] і ухвалена у цій ролі в [СБН: 149].

Засвідчені назви поширеної майже по всій Україні рослини *Betonica officinalis L.* (*B. vulgaris L.*, *Stachys betonica Benth.*, *S. officinalis Trev.*): усядкована від праслов'янської мови *буквиця* [Б.-Н.: 64; Авг.: 20; ВхПч., IV: 13; Жел.: 48; Гр., I: 108] < прасл. **bukъvica* id. [ЕСУМ, I: 286], а також ново-

твори: *б́уковник*, *бук-трава́* [Ан.: 64; Ум., I: 52; Мел.: 50], *буковиця* (уман.), *бабки* (катер), *божі ручки* (канів.), *материнка* (полт.), *полевий канупер*, *солодкий дедик* (харк.) [Ан.: 64; Ум., I: 52; СБН: 149], *звоздики пільські* (гуцул. [Шух., I: 21; Гр., II: 135]), *липовий квіт* (зах. укр. [Hoelzl: 154]), *деревей польовий* (гуцул. [1909, Мак.: 55]), *яківка* (буков. [Парт.; Жел.: 1112; НІ.: Мак.: 55]), *диман* (сер. наддніпр. [Авг.: 20; ВхПч., IV: 13; Гр., I: 54]), *бетоніка* [Шейк., I: 53; ВхПч., II: 29; Гр., I: 54], *бетонька* [Піск.: 16, 26], *бетонікель* (поділ. [Ан.: 64; СБН: 149]) *вінда* (зах. укр. [Гол.: 399]). *Б́уковник* і под., як і давнє *б́уквиця*, утворене від бук 'дерево бук, *Fagus silvatica* L.' (мотивується подібністю країв листків цієї рослини до букових [Mach.: 199]; припущення П.Скока про походження *буквиця* від лат. *baca* 'ягода' малоімовірно, див. [Skok, I: 183; ЕСУМ, I: 286]). Перенесено також назви: *материнка* – від *Origanum vulgare* L., *деревей* – від *Achillea* L., *звоздики* – від *Dianthus* L., *канупер* – від *Purethrum majus* Trzel. (*Chrysanthemum balsamita* L.). *Бабки*, очевидно, також перенесено (від *ба́бка* 'знахарка', пояснюється широким застосуванням рослини у народній медицині). Із номеном *диман* пор. рос. (курськ.) *дыман* id. [1897, СРНГ, VIII: 292]. Припускають зв'язок із чес. *dytián* 'чебрець, *Thymus serpyllum* L.', яке вважається варіантом назви *tutián* id., що походить від лат. *thutum* id. < гр. *θυμός* 'дух, запах' [Holub-Lyer: 145, 495; ЕСУМ, II: 71]. *Бетоніка* запозичене, можливо, через пол. (і ст. пол.) *betonika*, менш імовірно, через рос. *бетоника* id. від лат. *betonica* (*bettonica*, *vettonica*) id., пор. [ЕСУМ, I: 178]. Однак таке пояснення, на наш погляд, непереконливе, бо сумнівно, щоб сер. наддніпр. *диман* мало зв'язок із чеським словом, але могло виникнути на українському ґрунті на основі *тим'ян* 'Thymus serpyllum'. Проте більш вірогідним нам видається виводити укр. *диман* від діал. *дімату* 'дути міхом' (пор. ще діал. *дімало* 'міхур', *диминіць* 'пухлина', *діминиця* 'налив', *надіми* 'пахова грижа' та ін.) [Жел.: 182, 474] < прасл. **дутати* 'дути' [ЕСУМ, II: 71]. У такому випадку фітономен *диман* мотивується використанням цієї рослини у народній медицині для лікування печінки, натуженого (напруженого) проносу, запалення кишичника [ЛРП: 340–342]. Назва *вінда* походить від рум. *vindesea*, діал. *vindeca* 'виліковувати', спорідненого з лат. *vindicare* 'відновлювати, берегти' [DLRM: 930; ДЕМ: 75]. Із усіх цих назв нормативною в українській мові для роду *Betonica* L. стала *б́уквиця* [СУМ, I: 252; ОВРУ: 307], уперше термінована у [ВхГик.: 94] і ухвалена в ролі наукового терміна в [СБН: 149].

Крім назв культивованого виду шавлії *Salvia officinalis* L., у цей період документуються і найменування дикорослих видів *Salvia* L., зокрема поширеного по всій Україні виду *S. verticillata* L.: *свиніох* (волин. [ВхПч., II: 12; Жел.: 854; Гр., IV: 106]), *свинюшник* (харк. та ін. [Рог.: 135; Гор.-2:

380; Гр., I: 106]), *свинюшник* (степ. [Lind., II: 79; Піск.: 233]), *свинáрик* (волин.), *жа́лька* (закарп.) [ВхН.з.: 56; Мел.: 246], *дідове са́ло* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 98]), *буквиця* (катер), *криничник* (волин.), *лопушок* [Ан.: 313; СБН: 137]. Назви *свиніох* та інші спільнокореневі етимологічно пов'язують із *сві́нка* зі значеннями 'дерева куля, яку ганяють ковіньками в грі', 'відповідна гра' [Гр., IV: 106] < прасл. **szvīnъka* id., утвореного від **szvī(n)oti* 'звити'; вірогідно, *сві́нка* первісно мало значення 'м'яч, звитий із ганчір'я, шерсті'. Припускається, що фітономени мотивуються волосистим кільцем у трубці віночка квітки цієї рослини [ЕСУМ, V: 191–192] або, як нам видається, двома вушками в основі нижніх листочків, див. [ЦА: № 832]; пор. ще назву *ведмеже вухо* 'Salvia aethiopis L.' (див. нижче). Деетимологізація цих ботанічних назв сталася, ймовірно, внаслідок зближення їх із *свині́я*. Номен *буквиця* перенесено від *Betonica officinalis* L., а *лопушок* утворено від *лопу́х* 'Arctium lappa L.' (за схожістю листя). *Криничник* – дериват від *крини́ця*, мотивується, очевидно, місцем зростання рослини. *Жа́лька*, – можливо, результат деетимологізації незафіксованого **шалъ(в)ка*, демінутива від діал. *шалъвія* 'Salvia L.' Мотивація метафоричного найменування *дідове са́ло* неясна.

Задokumentовано назви ще кількох видів *Salvia* L., зокрема виду *S. nemorosa* L. (*S. silvestris* L.), поширеного по всій Україні, – *драголюб* [Волк.: 168; Жел.: 203], *васі́льки* (сх. укр. [Гор.-1: 18; ЯЧ: 131; ЯТ: 27; Мел.: 246]), *полеві васі́льки* (степ., буков. [Сред.: 135; Гор.-1: 18; НІ.]), *степовий васі́льок* [Піск.: 248]; виду *S. pratensis* L. (зростає на більшій частині України) – *ба́бка* (волин. [Нов.: 101]), *ба́бки* [РО: 198; Рог.: 135; Гр., I: 14], *бабочки*, *шавлія* [РО: 198; Мел.: 246], *шалхвея* [Рог.: 135; ЯЧ: 132; Мел.: 246], *шалхвея* [Піск.: 292], *шалвія лукова* [Вол.: 163; ВхБот.1896: 101], *шевлія лукова* [ВхГик.: 95; Мак.: 328], *кану́пирь пільний* (галиц. [Нов., 101; Гр., II: 215]), *свинюшки*, *підсвинух* і *кокіш* (уман.), *кукурузка* (степ.), *матушник* і *самосій* (поділ.), *медовка* (полт.), *медунки* (київ.), *сокирки* [Ан.: 313; СБН: 137]; виду *S. glutinosa* L. (зростає в західній частині України – на сході до Умані) – *сметанник* і *сисак* (бойк. [Нов.: 101; Петр.: 37, 37]), *моклячник* (бойк.-галиц. [ВхПч., II: 236; Мел.: 246]), *вонечник* (бойк. [Нов.: 101; Петр.: 5; Гр., I: 253]), *мідюшниця* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., II: 430]); виду *S. aethiopis* L. (поширеного в Степу і Криму, зрідка на півдні Лісостепу) – *ведмеже вухо* [Піск.: 26; Шейк., V/2: 221; ЯТ: 26], *ведмеже ухо* (степ. [Сред.: 539; Рог.: 134; Гр., I: 130]), *верблѝже ву́хо* [ЯТ: 26], *перекотиполе*, *окіст* і *сметанка трава* (харк. [Гор.-1: 18; Гор.-2: 380; СБН: 136]), *буквиця* (катер.), *дивина* (київ.) [Ан.: 312; Ум., II: 20; Мел.: 245]; *S. nutans* L. (Лісостеп, Степ) – *ба́бкі* [Сред.: 539; Lind., II: 79; ЯТ: 26], *голіш* [Рог.: 135; Піск.: 54; Жел.: 148; Гр., I: 300], *дикий васі́льок* (харк. [Ан.: 312; СБН: 137]).

Композит *драголюб* міг бути перенесений від *Lycopus eugoraeus* L. (див. трохи нижче), але моти-

вація такого переосмислення неясна (зовнішня подібність рослин відсутня). *Кокіш*, можливо, від діал. *кóкош* 'півень' [Гр., II: 266], пояснюється, вірогідно, схожістю суцвіття рослини із півнячим гребенем. Мабуть, цією ознакою зумовлений і номен *сокирки*, пор. ще [ЕСУМ, V: 345]. Композити *самосій* (від *сам* і *сіяти*) і *перекотиполе* (*перекотіти* і *поле*) мотивуються способом розмноження рослини, див. [Нейшт.: 475]. Ряд видів шавлії – медоноси, чим пояснюються назви *медовка*, *медунки*, *мідущниця* (остання – від діал. *мід* 'мед'), а також *матушник* (від *мáтка* (бджолина)), *сисак* (від *сáти*, зумовлюється, ймовірно, наявністю в квітці нектару, який можна смоктати, пор. [ЕСУМ, V: 244]). *Дивина* перенесено від *Verbascum L.*, а *сметанник* – від *Agrimonia eupatoria L.* (за подібним жовтим кольором і формою суцвіття). *Моклячник* (від діал. *мокляк* 'низина, залита водою' та ін. [СУМ, IV: 781; Гр., II: 439; Он., II: 449]) мотивується місцем поширення рослини, *вонечник* (від діал. *вонячий* 'вонючий', 'який видає запах'; у слові *вонечник*, гадаємо, *e < a*) – сильним приємним запахом рослини [ЦА: № 440]), *голиш* (від *гóлий*) – прямим, без віток стеблом (пор. дещо інакше в [ЕСУМ, I: 548–549]), *пушан* (від *пух*) – опушенням рослини м'якими волосками [ЦА], *ранник* (від *ра́на*) – використанням рослини для загоєння ран [ЯТ: 26]. Ботанічний номен *окіст* виник, імовірно, внаслідок переосмислення *о́кіст* 'частина туші тварини – лопатка або стегно' [СУМ, V: 664], але мотив такого перенесення назви нам неясний (див. дещо інакше в [ЕСУМ, V: 169]).

Фіксуються назви поширеної по всій Україні рослини *Acinos arvensis Dandy* (*Calamintha acinos Bth.*, *Satureja acinos Sch.*, *Thymus acinos L.*) *цебрушка польова* [ВхГик.: 95; Мел.: 57], *васільок польовий* (гуцул., волин. [Нов.: 102; Гр., I: 128]), *мурацівник* (галиц. [ВхН.з.: 58; Мел.: 57]). Компонент *цебрушка* – похідне від *цебер* 'Satureja hortensis L.', назва *мурацівник* – від *мурашка* [ЕСУМ, III: 536], але її мотивація неясна; в українських говорах із цією назвою більш відома рослина *Achillea millefolium L.* [Кобів: 34–35], проте схожості між цими об'єктами флори немає. Компонент *васільок* у складеній назві перенесено від *Ocimum basilicum L.* *Щебрушка польова* – норма в українській літературній мові [СУМ, XI: 577; ОВРУ: 310]. Як науковий термін уперше появляється у [ВхГик.: 95], потім у [Мел.: 57] і схвалюється в цій ролі в [СБН: 138].

Крім успадкованих від праслов'янської мови, вживаних у староукраїнський період назв поширеної майже по всій Україні рослини *Origanum vulgare L.* *матері́нка* (волин., сер. наддніпр., слобож., степ. та ін. [Макс.1827: 199; Кв., II: 104; Авг.: 51; Нов.: 100; Сред.: 538; Гр., II: 409] < прасл. **materinьka* id., 'Thymus serpyllum L.' [ЕСУМ, III: 412; Сабадош: 51, 128]) і *души́ця* (степ. [Шм.; СБН: 105; Мак.: 250]) < прасл. **(materina) dušica* id. [SP,

V: 108–111], документуються також інновації *лебідка* (галиц. [ВхПч., V: 26; Жел.: 94]), *лебюдка* (лемк. [ВхН.з.: 50]), *матері́ска* (бойк. [ВхПч., IV: 15; Жел.: 429]), *марі́шка* (галиц. [Нов.: 100; Гр., II: 406]), *марі́нка* (волин. [Ан.: 234; СБН: 106]), *душі́нка* [РО: 196; Мел.: 190; СБН: 106], *духовий цвіт* (черніг. [Ан.: 234; СБН: 106]), *зіно́вка* (гуцул. та ін. [Нов.: 100; Рог.: 130; Жел.: 301; Гр., II: 153]), *майра́н* [ВхГик.: 94; ВхБот.1905: 78], *majoranek* [Hoelzl: 154]. Назва *лебідка* утворена від *лебеда* 'Atriplex L.', варіант *лебюдка* (у лемківських говірках) – полонізм, пор. пол. *lebiutka, lebiodka* id. [Maj., II: 441]. Номен *майра́н* перенесено від *Majorana hortensis L.* Із ним пов'язані також назви *марі́нка* і *марі́шка* (пор. [ЕСУМ, III: 395]) як детимологізовані слова. Можливо, їх впливу зазнала назва *матері́ска*, в основі якої, очевидно, *матері́нка*. Фітономен *душі́нка* утворений, вірогідно, від *дух* (мотивується сильним приємним запахом рослини) на основі складеної назви *духовий цвіт*. Припускають, що *зіно́вка* етимологічно споріднюється із *зіно́ватъ* 'Genista L.', 'Cytisus L.', але мотивація зв'язку нез'ясована [ЕСУМ, III: 264]. Із усіх цих ботанічних назв нормативною в українській літературній мові закономірно стала *матері́нка* [СУМ, IV: 645; ОВРУ: 311]. Уперше її як науковий термін ужито в [Мел.: 190] і схвалено в цій ролі в [СБН: 106].

Продовжують документуватися назви рослини *Thymus serpyllum L.* (зростає на Поліссі і у волинській частині Лісостепу), відомі з попереднього періоду розвитку української мови, це *чебрéць* [Авг.: 72; Волк.: 176; Сред.: 538; Жел.: 1062; Гр., IV: 449], *чабрéць* [1878; Мак.: 371; Гр., IV: 442], *щербéць* (волин. [ВхПч., I: 13; Гр., IV: 525]), *матері́нка* (галиц., гуцул. та ін. [Hoelzl: 154; Нов.: 102; Жел.: 429; Гр., II: 409]), полонізми *матерзанка* [Рог.: 138; Піск.: 133; Ум., IV: 217] і *мацержанка* [РО: 197; Мак.: 372], уперше фіксується номен праслов'янського походження *материна душка* (закарп. та ін. зах. укр. [Вол.: 162; Чопей: 84]) < прасл. **materina dušьka* id. [Sław., V: 108], а також появляються новотвори *че́брик* [Жел.: 1062; Ум., IV: 217; Гр., IV: 449], *чебрик материнка* [ВхГик.: 94; ВхБот.1905: 77], *чабрик* (бойк.-галиц., поділ. та ін. [Нов.: 102; Ан.: 354; Тан.: 60; ВхН.з.: 59]), *чі́брик* (гуцул. [Шух., I: 22; Гр., IV: 461]; *и* після *ч < a*), *чо́брик* [РО: 197; Ум., IV: 192; Мел.: 281], *ца́брик* (лемк. [ВхН.з.: 59; Мел.: 281]), *цебрéць* [Ан.: 354; Руб., XIII: 41; Мел.: 281], *цебрець* (гал. [ВхПч., I: 13; Жел.: 1051]), *це́брик* (волин., поділ. [Ан.: 354; ВхН.з.: 59; Гр., IV: 426]), *це́бчик* [Волк.: 176; Ум., IV: 192; Гр., IV: 449], *че́пчик* [Рог.: 138; Мел. 281], *че́пчик богородишиний* [Рог.: 138; Ум., I: 37], *богородичний че́пчик* [Гр., I: 80], *че́пчик степовий* [Волк.: 177; Піск.: 286; Жел.: 1064], *че́пчик* (галиц. [ВхН.з.: 59; Мел.: 281]), *чебричок* (галиц. [Нов.: 102]), *цебричок* (волин. [ВхПч., I: 13; Жел.: 1052; Ум., IV: 217]), *чебринок* [Петр.: 40], *материнка* [Вол.: 162; Парт., I: 287; Мак.: 372], *мацери-*

душка (лемк. [ВхН.з.: 59; Мел.: 281]), *богородична трава* [Парт., I: 87; Жел.: 36], *богородицька трава* [Рог.: 138; Жел.: 36; Гр., I: 80], *богородська трава* [Вол.: 162; Мак.: 371], *верест* (полт. [Ан.: 354; СБН: 155]). *Чабрéць, чебрéць, чабрик, че́брик, чо́брик* і под. – деривати від *чабер* ‘*Satureja hortensis* L.’ (обидві рослини дуже подібні), *чо́брик* – від полонізму ст. укр. *чобор* id., пор. [Сабадош: 128]. Пізніше на їх основі виникають фонетичні і словотвірні, часто деетимологізовані варіанти, як *цабрик, чебрець, чебрець, че́брик, чебричок, чеб(н)чик, цепчик* та ін., пор. [ЕСУМ, VI: 273–274]. Означення *богородичний* і под., на думку В.Махека, первинно означало «душа (тобто дихання) Діви Марії», пов’язуючись із сильним приємним запахом чебрецю [Mach.: 202]. Номен *мацердушка* < пол. *tacierduszka* id. [ЕСУМ, III: 421]. Нормативною в українській літературній мові стала назва *чебрéць* [СУМ, XI: 289; ОВРУ: 311]. Проте в СУМі з ремаркою *розм.(овне)* подаються з цим значенням і інші варіанти: *че́брик, че́бчик, а ча́брик* має те саме значення, що й *чабéр*, тобто ‘*Satureja* L.’

На всій території України зростають два болотні види *Лусорус* L. – *L. europaeus* L. і *L. exaltatus* L. Уперше документуються назви для першого *зі́зник* (степ. та, можливо, ін. [Рог.: 127; Піск.: 95; Lind., II: 74; Жел.: 319; Гр., II: 190]), *з’юзник* [Мел.: 95] (з покликанням на [Рог.]), *драголюб* [Рог.: 127; Жел.: 203; Ум., I: 93; Гр., I: 440], *дроґолюб* [Піск.: 72], *беззуб* (буков. [Мај., II: 464; НІ.: 8; Мак.: 221]), *шанта водна* [Петр.: 41], *болотна кропива* [Lind., II: 74; СБН: 92]. Для виду *Лусорус exaltatus* L. записано назви: *вовконóг* [Рог.: 127; Піск.: 40; Жел.: 113; Гр., I: 245], *вовконі́г* [Ум., I: 93; Тм.; Мел.: 169; Мак.: 221], *вóвча ступá* (сх. укр. [ВхПч., I: 11; Жел.: 114; Піск.: 40; Гр., IV: 222]), *вовчúг* [Рог.: 127; Жел.: 113; Ум., IV: 190; Гр., I: 247], *вовчúк* [Тм., I: 43; СБН: 92], *водяна кропивá* [Волк.: 166; Ум., I: 93; Тм., I: 43; Гр., I: 247]. Припускають, що *драголюб*, яке в українських говорах називає також рослини *Salvia nemorosa*, види *Mentha* L., *Lamium* L., варіант *дроґолюб* ще ‘*Urtica dioica*’ [СБН: 205; Кобів: 530, 531], утворене від *драг-* ‘дорогий’ і *люб(ий)*. Перша частина цього композита запозичена, можливо, зі словацької або чеської чи польської (пор. варіант *дроґолюб*), чи навіть від південнослов’янських мов, пор. серб., хорв. *драголюб*, уживане як позначення кількох різних рослин: *Amaranthum* L., *Convallaria majalis* L., *Orobanchе* L., *Platanthera bifolia* Rich. Український фітономен міг мотивуватися використанням рослини для приготування любовного (приворотного) напою [ЕСУМ, II: 120]. Походження назви *зі́зник* (з’юзник) неясне; пор. ще рос. літ. *зюзник* id. *Беззуб* – від *беззубий* або від *без зубів*, проте мотивація його неясна, усупереч [іб., I: 162], де вона пов’язується, як нам видається, алогічно, а тому непереконливо, із «позубленими краями» листків рослини; пор. нижче мотивацію назви *вóвча*

ступá. У складених назвах компоненти *шанта* і *кропивá* перенесено відповідно від *Magtubium* L. і *Lamium* L. Номен *вóвча ступá* – переклад лат. *lyscorus* id., утвореного від гр. *λύκος* ‘вовк’ і *πούς* ‘нога’; флорономен мотивується зубчастими, перистороздільними листками рослини [РО: 196; Нейшт.: 477]; пор. ще в старопольських джерелах латинські назви цієї рослини *res lupi, lupipedia* [RS: 290], див. ще [Mach.: 203]. А номен *вовчúг, вовчúк* і, напевне, *вовконóг (вовконі́г)* – утворення, які виникли на українському мовному ґрунті на основі назви *вóвча ступá*. Нормативною в українській науковій термінології для роду *Лусорус* став номен *вовконі́г* [ОВРУ: 312; РУСб: 197], уперше як науковий термін запропонований у [Мел.:169], проте в [СБН: 92] *вовконі́г* ухвалено тільки для виду *Лусорус exaltatus* L., а для виду *L. europaeus* L. – *драголюб*.

В описуваний період джерела документують назви, крім культивованих видів *Mentha* L., ще кількох дикорослих видів м’яти, зокрема *M. arvensis* L. (зростає майже по всій Україні): *мята, мятка* [Волк.: 171; Гр., II: 459; Мел.: 177], *м’ята, м’ятка* [Гр., II: 459], *м’ята польовá* [ВхГик.: 95; Ум., II: 124; Гр., II: 459], *полева мята* [Рог.: 128; Піск.: 198], *кінська мята* (сер. наддніпр. та ін. [Авг.: 45; Рог.: 128; Гр., II: 425]), *козя мята* (буков. [НІ.: 8]), *плавньова мята* (сер. наддніпр., степ. [Сред.: 538; Ум., II: 124; ЯЧ: 132; ЯТ: 22]), *драголюб* (сер. наддніпр. та ін. [Рог.: 128; Жел.: 203; Гр., I: 439; ЯЧ: 132]), *кóтячка* [Жел.: 372; Мак.: 230]. Означення *польовá* (*полева* – від *пóле*), *плавньова* (від *пláвни* ‘заболочена місцевість’) пов’язуються із місцем зростання рослини, *кінська, козя* мають значення ‘несправжня, дика, менш цінна, ніж справжня’ [Mach.: 203]; пор. ст. укр. *дика мята, кобиля мята* id. [1775, ЛО: 66]. Справжньою м’ятою вважається *Mentha piperita* L. Номен *кóтячка* (вірогідно, від *кіт*, род. в. *котá*) мотивується, ймовірно, приємним запахом цієї рослини (пор. [Нейшт.: 478]), який може приваблювати кішок, як напр., рослина *Nepeta catarica* L. (пор. її назви *котяча м’ята, котячка, котовик*) чи *Glechoma hederaceae* L. (пор. її назви *коші́чки, котячка, котовник, кóтики, кошачник* і под. – див. вище), див. [ЕСУМ, III: 68–69]. У випадку пов’язування найменування *кóтячка* із *коті́ти* неясна його мотивація.

Фіксуються також назви інших дикорослих видів м’яти, зокрема *Mentha pulegium* L. (зростає в Закарпатті, на заході Лісостепу та Степу, зрідка в Криму) – відома в джерелах староукраїнської мови від I пол. XVII ст. (див. [Сабадош: 129]) *полі́й* (сер. наддніпр. [Авг.: 46; ВхПч., IV: 15; Рог.: 128; Тм., II: 51; Гр., II: 284]), новотвір *блòховник* [Рог.: 128; Жел.: 33; Гр., I: 75; Коб.: 494]; *M. aquatica* L. (ця рослина поширена майже по всій Україні) – *водяна м’ята* [Рог.: 128; Піск.: 41; Гр., I: 247; II: 459], *кінська мята* (сер. наддніпр. [Авг.: 46; Ум., II: 124]), *полі́й* [Рог.: 128; Жел.: 690; Гр., III: 284], *болотна*

мята [Гор-1: 13]. Означення *водяна, болотна* в складених назвах обумовлені середовищем зростання обох рослин. *Блоховник* (від *блoхá*) мотивується використанням рослини проти блох [ЕСУМ, I: 212].

Спостереження над назвами дикорослих рослин родини губоцвіті в українській мові XIX – поч. XX ст. дають підстави зробити висновок про те, що в порівнянні з попереднім, староукраїнським, періодом у кілька разів збільшилася загальна кількість і номінованих об'єктів, і їх назв.

Збагачення новими назвами цієї групи рослин у період XIX – поч. XX ст. відбувалося трьома основними шляхами – внаслідок словотворення, переосмислення слів і запозичення готових фітономів із інших мов.

Більша частина однокореневих новотворів виникла внаслідок словотворення, переважно суфіксального. Нові назви утворювалися від субстантивних, ад'єктивних та дієслівних основ. Найбільше відсубстантивних суфіксальних дериватів, виникло за допомогою продуктивних суфіксів *-ник, -івник (-овник), -ок, -ка, -ачка, -ниця*: *ранник, криничник, м'яточник, гадник, обморочник, моклячник, кротовник, мурацівник, блоховник, букovníк, лойок, чесночок, лопушок, лебідка, головешечка, конопелька, дубрівка, котячка, кошачки, кадилиця, медниця* і под. Решта суфіксальних похідних утворилася за допомогою малопродуктивних у цій групі ботанічної лексики суфіксів *-ук, -ун, -ик, -ій, -ан, -ець, -аня, -анка, -инка, -иця, -унка, -ушка* та ін.: *лоук, паклун, гобзик, жабрій, пушан, чебрець, губаня, мідянка, душинка, хвастець, медунка, щербрушка* тощо. Відад'єктивні деривати творилися за допомогою суфіксів *-ник, -ак, -ка*, а також малопродуктивних *-ук, -ець, -ач, -аш, -иш, -иця, -авка* і т. д.: *глушник, богородичник, вонечник, сідник, сисяк, мертвяк, залізник, живучка, псячка, синявка, вовчук, сенець, сідач, сиваш, голиш, глушиця, глухавка* та ще деякі. Віддієслівні похідні виникали за допомогою суфіксів *-ник, -ок, -ух* та ін., напр.: *вихляник, задужник, окладник, счинок*. Префіксально-суфіксальним способом утворилося *ощинок*.

У цій групі фітономів багато складних слів, пор.: *синьоцвіт, гостровершки, крутоголовник, білокуреник, самосил, ягoдoвишник, суховерх, суховершки, самосій, вовконіг* та ін.

Продуктивним джерелом збагачення назв дикорослих трав родини губоцвіті у цей період стало переосмислення слів, напр.: *дівка, сокирки, окіст, таріпка (< тарілка)* та ін. Особливо багато нових найменування виникало унаслідок переосмислення слів усередині ботанічної номенклатури (за подібністю рослин): *васильки* 'Ajuga henevensis' < 'Ocimum basilicum', *кадило* 'Ajuga chamaepitys' < 'Melittis L.', *пижма* 'Marrubium peregrinum' < 'Tanacetum vulgare', *розхідник* 'Glechoma hederacea' < 'Sedum acre', *нечуйвітер* 'Phlomis tuberosa' < 'Hieracium pilosella', *материнка* 'Betonica officinalis' < 'Origanum vulgare' тощо. Переосмислювалися і складені назви, якщо вони виникали на основі метафори, пор.: *дівчача краса, гадина язика, курячий (гусячий) слід, божжа убрання, дідове сало* та ін. А взагалі, назви-словосполучення складають досить значну частину у цій групі і взагалі в ботанічній лексиці, здебільшого це підрядні іменні словосполучення з атрибутивними відношеннями, напр.: *польовий васильок, лісові васильки, м'ята польова (плавньова, водяна, болотна)* та чимало ін. У назвах типу *кошача (песяча, кіньська, козя) мята* і под. означення мають переносне значення 'несправжній, дикий'. Трапляються тричленні складені назви типу *біла глуха кропива*.

Іншомовних запозичень у цій мікротематичній групі лексики порівняно мало, зокрема, це полонізми *лебюдка, мацердушка, шандра*, богемізми *каламандра, сердечник*, переклади латинських ботанічних назв типу *вовча ступа, котяча трава* та ін.

Більшість описаних тут назв дикорослих трав була поширена на незначному ареалі. Помітна частина новотворів цього періоду згодом стала літературною нормою української мови, зокрема: *горлянка, розхідник, чистець, м'яточник, собача кропива, глуха кропива, зеленчук, жабрій, залізник, кадило, суховершки, буквиця, материнка, чебрець, м'ята, вовконіг* та ще деякі.

Скорочення назв джерел та літератури

Авг. – Августинович Ф.М. О дикорастущих врачебных растениях Полтавской губернии // Труды комиссии при университете св. Владимира для описания губерний Киевского учебного округа. – К., 1853. – Т. 2. – С. 1–91.

Ан. – Анненков Н. Ботанический словарь. – СПб., 1878. – XXI, 645 с.

Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчук. – К., 1966. – 423 с.

Вол. – Волян В. Начальное основание растенийословия про нижшіи гімназіа а нижшіи реальніи школы в ц.к. Австрійской державі. – Відень, 1854. – 271 с.

Волк. – Волков Ф.П. Список растений с народными названиями и этнографическими примечаниями // Записки юго-западного отдела Русск. географ. общества за 1873 г. – К., 1874. – Т. I. – С. 165–178.

ВРУ – Визначник рослин України. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 1965. – 877 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Укл. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь, 2005. – 1728 с.

ВхБот.1896 – Верхратський І. Ботаніка на висші кляси шкіл середних. Після учебника О.Ростафінського. – Львів, 1896. – 150 с.

ВхБот.1905 – Верхратський І. Ботаніка на низші кляси шкіл середних. – Львів, 1905. – 238 с.

- ВхГук.* – Гикель Е. Ботаника для шкіл низших гимназіяльних и реальных / На рус. язык переложив И. Верхратскій. – Львів, 1873. – 208 с.
- ВхН.з.* – Верхратскій І. Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної, збирані між людом // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового тов-ва ім.Шевченка. – Львів, 1908. – Т. 12. – С. 1–84.
- ВхПч.* – Верхратскій І. Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народної. – Львів, 1864–1872. – Вип. I–V.
- Гавр.* – Гавришкевич І. Початок до уложення термінології ботаничної руської // Перемишлянин на рік 1852. – Перемишль, 1852. – С. 133–147.
- Гол.* – Дзензелівський Й.О., Ганудель З. Словник української мови Я.Ф.Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311–612.
- Гор.-1* – Горницький К.С. Список русских и немногих инородческих названий растений: Доп. к “Ботаническому словарю” Н.Анненкова. Собрано в период 1859–1886 гг. // Приложение к “Трудам общества испытателей природы при Харьковском университете”. – Харьков, 1886. – Т. 20. – С. 1–22.
- Гор.-2* – Горницький К.С. Список русских и немногих инородческих названий растений: 2-е доп. к “Ботаническому словарю” Н.Анненкова. Собрано в период 1859–1890 гг. // Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете. – Харьков, 1890. – Т. 24. – С. 365–383.
- Гр.* – Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1958–1959. – Т. 1–4.
- Гоц.* – Гоцкий И.А. Бойковский словарь (слова, употребляемые бойками в селе Ясене в ближайшей окрестности села Перегинска в Стрийских горах) // Временник Ставропигийского института, 1895–1903.
- ДЕМ* – Скурт дикционар етимоложик ал лимбий молдовенешть / Ред. Н.Раевский, М.Габинский. – Кишинэу, 1978. – 678 с.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982–2012. – Т. 1–6.
- Жел.* – Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь: У 2 т. – Львів, 1885–1886. – 1121 с.
- Кв.* – Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3 т. – Х., 1978–1979. – Т. I–III.
- Кис.* – Киселевский А.И. Латинско-русско-белорусский ботанический словарь. – Минск, 1967. – 159 с.
- Кміц.* – Кміцикевич В. і Спілка. Німецько-український словар. – Чернівці, 1912. – 672 с.
- Кобів* – Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. – К., 2004. – 800 с.
- ЛРП* – Лекарственные растения и их применение. – Минск., 1976. – 592 с.
- Максимович 1827* – Максимович М. Малороссийские песни, изданные М.Максимовичем. – М., 1827. – С. 181–212 (Словарь).
- Мел.* – Мельник М. Українська номенклатура висших ростин. – Львів, 1922. – 356 с.
- Нейшт.* – Нейштадт М.И. Определитель растений средней полосы Европейской части СССР. – 6-е изд., перераб. и доп. – М., 1963. – 640 с.
- Нов.* – Львовянинь: Приручний і господарскій місяцесловь на рік звичайний 1861. – Львів (без року вид.; на с. 94–103 список галицьких народних назв рослин, укладений Макс.Новицьким).
- ОВРУ* – Определитель высших растений Украины. – К., 1987. – 546 с.
- Он.* – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. I–II.
- Онищук* – Онищук А. З народного життя гуцулів. Назви ростин // Матеріали до української етнології. – Львів 1912. – Т. XVI. – С. 90–158.
- Парт.* – Партицкий О. Німецько-русский словарь. – Львів, 1867. – XVI, 432, 382 с.
- Петр.* – Украинско-латинский ботанический словарь: Рукопись Собрания Петрушевича. – № 4. – 94 арк. Зберігається в БАН Російської Федерації (СПб.).
- Піск.* – Піскунов Ф. Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівцян Російської і Австро-Венгер. імп. – 2-е вид. – К., 1882. – V, 304 с.
- РО* – Рогович А. Обозрение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа. – К., 1869. – 308 с.
- Рог.* – Рогович А.С. Опыт словаря народных названий растений Юго-Западной России с некоторыми поверьями и рассказами о них // Записки юго-западного отдела Русск. географ. общества за 1873 г. – К., 1874. – Т. I. – С. 109–179.
- Руб.* – Руберовский Н.А. Словарь малороссийского наречия: У 18 т. / Рукопись зберігається в БАН Російської Федерації (СПб.), шифр № 19.1.1.
- РУСб* – Російсько-український словник ботаничної термінології і номенклатури. – К., 1962. – 340 с.
- Сабадош* – Сабадош І.В. Формування української ботаничної номенклатури. – Ужгород, 1996. – 192 с.
- СБН* – Словник ботаничної номенклатури (Проект). – К., 1928. – 313 с.
- Сим.* – Симоновић Д. Ботанички речник: Имена бильака. – Београд, 1959. – 890 с.
- Слав.* – “Лексікон словено-латинскій” Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського // Лексикон латинскій Є.Славинецького. Лексикон словено-латинскій Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В.Німчук. – К., 1973. – С. 421–540.

- Сред.* – Срединский Н.К. Материалы для флоры Новороссийского края и Бессарабии // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. – Одесса, 1872–1873. – Т. I–II.
- СРНГ* – Словарь русских народных говоров. – М.; Л., 1965 [и след.]. – Вып. 1 [и след.].
- ССУМ* – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. – К., 1997–1998. – Т. I–II.
- СУМ* – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980. – Т. I–XI.
- Тан.* – Танчаковський Й. Руско-польська термінологія зі збіркою інших слів до шкільної і приватної науки. – Львів, 1910. – 91 с.
- Тм.* – Тимченко Е. Русско-малорусский словарь. – К., 1897. – Т. I–II.
- Ум.* – Уманець М. і Спілка А. Словарь російсько-український. – Львів, 1893–1898. – Т. I–IV.
- Фасм.* – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М., 1986–1987. – Т. I–IV.
- ЦА* – Рандушка Д., Шомшак Л., Габерова И. Цветовой атлас. – Братислава: Обзор, 1990. – 411 с., ил.
- Чопей* – Чопей Л. Русько-мадярський словарь. – Будапешт, 1883. – 446 с.
- Шамота* – Шамота А.М. Назви рослин в українській мові. – К., 1985. – 163 с.
- Шейк.* – Шейковский К. Опыт южнорусского словаря. – К.; М., 1861–1886.
- Шм.* – Шмальгаузен И. Флора средней и южной России, Крыма и Северного Кавказа. – К., 1895. – Т. I. – XXX, 468 с.
- Шух.* – Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899–1908. – Ч. 1–5.
- Яв.* – Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. 1. – 411 с.
- ЯТ* – Яната О. Народні українські назви рослин Північної Таврії // Збірник науково-літературного відділу товариства ім. Квітки-Основ'яненка у Харкові. – Х., 1916. – Т. I. – С. 1–53.
- ЯЧ* – Яната О. Спис рослин, зібраних д. Громегою в Черкаському повіті на Київщині // Збірник природничо-технічної секції Українського наукового товариства в Києві. – К., 1912. – Вип. 2. – С. 109–154.
- DLRM* – Dicționarul limbii române moderne. – București, 1958. – 961 p.
- Нл.* – Hlibowicki J. Benennungen der in der Bukowina vorkommenden Pflanzen, in lateinischer, deutscher, romanischer und ruthenischer Sprache. – Czernowitz, 1890. – 13 S.
- Hoelzl* – Hoelzl K. Botanische Beiträge aus Galizien // Verhandlungen des kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, 1861. – B. XI. – S. 149–160.
- Holub-Lyer* – Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého. – Praha, 1967. – 528 s.
- Kr.* – Kreiner J. Słownik etymologiczny łacińskich nazw i terminów używanych w biologii oraz medycynie. – 2 wyd., uzupełn. – Wrocław etc., 1960. – 240 s.
- Lind.* – Lindemann E. Flora Chersonensis. – Odessae, 1881–1882. – Т. 1–2.
- Mach.* – Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. – Praha, 1954. – 366 s.
- Maj.* – Majewski E. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. – Warszawa, 1889–1894. – Т. II. – 885 s.
- Mak.* – Makowiecki S. Słownik botaniczny łacińsko-maloruski. – Kraków, 1936. – 408 s.
- RS* – Rostafiński J. Symbola ad historiam naturalem medii aevii. – Krakau, 1900. – Т. I. – XXI, 605 p.
- Skok* – Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb, 1971–1974. – Т. I–III.
- Ślaw.* – Ślawski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1952–1982. – Т. 1–5.
- SP* – Słownik prasłowiański / Pod red. F.Ślawskiego. – Wrocław etc., 1974–1995. – Т. 1–7.

Ivan Sabadosh

The Development of the Vocabulary of Wild Grassy Flora in the Ukrainian Language of the 19th and the Beginning of the 20th centuries (LABIATAE Family)

Summary. The names of wild grassy plant having appeared in Ukrainian in the 19th and at the beginning of the 20th century have been analyzed. The author uses the written monuments as the material for investigating the vocabulary. The ways of its appearance, origin and formation have been considered. Similar material from other Slavonic languages has been used as far as possible.

Key words: names, name, motivation of the name, etymology, Ukrainian language.

Одержано 10.02.2013 р.